

Максимчук В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ПРЕДСТАВЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ У СУЧАСНИХ НЕОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКАХ

Стаття присвячена порівняльному аналізу лексикографічної репрезентації авторських лексичних новотворів у сучасних неологічних словниках. Подано фрагмент тлумачного словника індивідуально-авторських субстантивів, зафіксованих у творчості поетів Рівненщини середини ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, неологічний словник, письменницька лексикографія, семантика, тлумачний словник, юкстапозит, українська поезія ХХ–ХХІ ст., Рівненщина.

Статья посвящена сравнительному анализу лексикографической репрезентации авторских лексических новообразований в современных словарях неологизмов. Предложен фрагмент толкового словаря индивидуально-авторских субстантивов поэтов Ровенщины середины ХХ – начала ХХІ века.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, словарь неологизмов, писательская лексикография, семантика, толковый словарь, юкстапозит, украинская поэзия ХХ–ХХІ века, Ровенщина.

The article is devoted to the comparative analysis of lexicographic representation of author lexical new formations in the modern dictionaries of neologisms. The fragment of explanatory dictionary of individually author substantives fixed in Rivnenschyna poets' creation from the middle of ХХth to the beginning of ХХІst century is given.

Key words: author lexical new formation, dictionary of neologisms, writer's lexicography, semantics, explanatory dictionary, juxtaposite, Ukrainian poetry of ХХ–ХХІ century, Rivnenschyna.

Лексична система української мови безперервно поповнюється новими словами, зокрема авторськими лексичними новотворами (далі – АЛН), значна кількість яких не потрапляє до загальнономовних словників, що створює певну прогалину в мовному розвитку. Актуальним на наш час є лексикографічна фіксація АЛН, тобто створення неологічних словників, словників АЛН, які сприятимуть вивченню мови на певному хронологічному етапі, демонструватимуть нові функціональні, словотвірні, семантичні та синтаксичні можливості мовних засобів, допоможуть з'ясувати причини появи АЛН та засвоїти кращий варіант певного слова.

На основі всебічного вивчення змін у лексиконі на початку ХХІ ст. було опубліковано низку словників нової української лексики (праці А. та С. Нелюбів [10], О. Стишова [12], Ж. Колоїз [9], К. Брітікової [2], Д. Дергача [7] та ін.), зокрема авторських лексичних новотворів (праці Л. Оліфіренко [11], Г. Вокальчук [5, 6], Н. Адах [1], Н. Гаврилюк [8], А. Браун [4], І. Цапук [13] та ін.), метою яких є фіксація АЛН конкретного письменника, літературного угруповання чи українських мас-медіа, ураховуючи лінгвальні та екстралінгвальні чинники.

Актуальність статті зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку письменницької лексикографії виникає потреба в уніфікації словникового представлення АЛН. У пропонуваному дослідженні вперше в українській лексикографії здійснено спробу інтерпретації значеннєвої структури АЛН поетів певного регіону – Рівненщини.

Метою статті є здійснення компаративного аналізу лексикографічного опису АЛН у сучасних неологічних словниках та вирізнення складних випадків лексикографічної репрезентації прикладкових сполук (юкстапозитів).

Автори більшості вищезазначених лексикографічних праць не ставили за мету тлумачення АЛН. В окремих випадках подавалися довідки щодо інтерпретації семантики АЛН, якщо вона не розкривалася в контексті, напр.:

Хрисоскол, ім., ч. р., <хрисо – фонет. модиф. узуального хризо... (від грец. χρυσος – золото) – у складних словах відповідає поняттям „золотий колір”, „золотий відтінок” [СІС-75: 733] + *сколоти* ?>, *Для ікони, мов з яринок, сповна, / в пензель сипчато від скиби, – / мрється: хрисоскол! що і апостол / на хітоні мав, любивши.* (ВБар7:180 # 1966) [1, 127]; **Засосюритися**, дієсл. <від прізви. *В. Сосюри*>, *Засосюрилося* небо, / *Затичинилась* земля... (М. Сайко: УС4: 730) [5, 213]; **Сковородувати**, дієсл., <від прізвища укр. філософа-мандрівника *Г. Сковороди*?>, *Утрюх – ми нерозривне гроно. / Сковородуймо через яр!* (ЮК: 345 # 1943–1947) [8, 120] тощо.

Спроби інтерпретації значеннєвої структури АЛН здійснені в працях Ж. В. Колоїз, Л. В. Оліфіренко, А. та С. Нелюбів, К. В. Брітікової. Проаналізуємо особливості лексикографічних праць цих авторів в аспекті розглядової проблеми.

1. „Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів” Ж. В. Колоїз (Кривий Ріг, 2003) фіксує АЛН, дібрані з художньої літератури, ЗМІ та частково з розмовно-побутового мовлення. Інтерпретація значеннєвої структури новотвору здійснюється або описово, або через заміну узуальним синонімом (синонімами), або поєднує описове розкриття семантики та пояснення через уведення синонімів, наприклад: **в’я**, я, с. Ласкавість.

Це вже востаннє, ще не сніжним серцем тебе до поцілунку стріну: не я – ласкав’ям хресним і не смертним сам берег заквітча промінну (В. Барка);

ник, а, ч. Про того, хто викладає латину, латинську мову. *Даруйте, дехто, може, не без нуду пригадує собі журнал „Кола”, інспектора, латинника-маруду.* (М. Драй-Хмара) [9, 73].

Якщо новотвір має переносне значення, то перед тлумаченням подається ремарка *перен.*; використовуються також інші ремарки – *жарт.* (жартівливе), *згруб.* (згрубіле), *ірон.* (іронічне) тощо. Наприклад: **да**, и, ж. *жарт.* Панування в суспільстві чужих, іноземних смаків, що виявляються в зовнішніх формах побуту. **Іномода.** *Стала книга зайвим читивом, В моді – іномарка, Іножуйка, пляшка з пивом Та іноцигарка* (В. Скомаровський) [9, 63].

Семантичні новотвори, тобто „ті, які мають подібну до узуальних лексем матеріальну форму вираження, але відрізняються від останніх оказіональним значенням” [9, 5], у словниковій статті позначаються * (зірочкою) після реєстрового слова, напр.: **Клеп***, у, ч. Наклеп, плітка. *Та його лагідно зустрічала, багато оповідала **клепів**, сипала свої знання, мов із мішка (У. Самчук) [9, 66].*

Друга частина аналізованої лексикографічної праці (II. Словотвірний аналіз) передбачає відображення в словниковій статті словотвірної структури лексичних та семантичних новотворів, напр.: **баладн + о ← балад/н/ий, балер + ун ← балер/ин/а, бамбил + я - ти ← бам-биль** [9, 11].

Отже, „Тлумачно-словотвірний словник оказіоналізмів”, зазначають укладачі, дозволить „відчути, побачити внутрішню форму оказіоналізму, а відтак забезпечить краще і правильне сприйняття його структури і семантики” [9, 4]. Однак, на нашу думку, для кращого візуального сприйняття та задля дотримання певних лексикографічних вимог, розроблених у загальнономовних словниках, варто було б розмежовувати шрифти ілюстрації та паспортизації новотвору, ставити ризику-дефіс при позначенні закінчень реєстрового слова та подати перелік використаних першоджерел.

2. „Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори” Л. В. Оліфіренко (Київ, 2003) є спробою наукового опису та тлумачення частини лексичних новотворів, наявних у поезії В. Стуса. До реєстру словника внесено: а) пасивну лексику, яку вжито в поетичних творах – застарілі слова (історизми, архаїзми), діалектизми, просторічні та фольклорні слова, церковні вирази, терміни різних галузей тощо; б) індивідуально-авторські новотвори – як характерну ознаку лірики письменника.

У словниковій статті при АЛН подається позначка *інд.-авт.*, напр.:

Т, -у, ч., *інд.-авт.*; **РЛИЙ**, -а, -е, *інд.-авт.*;
, -я, с., *інд.-авт.* [11, 42].

У тлумаченні, як зазначає укладач, „стисло розкривається значення слова і його відтінки. Значення ряду похідних слів розкривається через посилання на основні слова, з якими вони етимологічно пов'язані” [11, 6], напр.:

ВРІСТЬ, -і, *інд.-авт.* Абстр. ім. до **вріти** – догоряти без полум'я; тліти. *...ти вибродиш на співі, на джмелях,/ котрі вбирають в себе сонця жеврість* ... (ЗД:131); **РТЬ**, -і, *ж., інд.-авт.* Похідне від **й і смерть**. *Доходить самообмежень. То – причал./ Укритися. Сховатися. Втекти/ у живосмерть.* (ЧТ:102) [11, 29].

Дослідження Л. В. Оліфіренко є вагомим внеском в українську письменницьку лексикографію.

3. У реєстрі словника „Лексико-словотвірні інновації (2004–2006)” А. та С. Нелюбів (Харків, 2007) із-поміж нових слів зафіксовано АЛН, що з'явилися в різних стилях і жанрах української мови впродовж 2004–2006 років.

Словникові статті, як зазначили укладачі, „мають єдину чотирикомпонентну структуру з відповідним використанням шрифтів: а) **дериват і його мотиватор (мотиватори)**, б) словотвірне значення деривата, в) *контекстний зразок використання*, 4) джерело” [10, 3], наприклад:

д(и) +о+

Реформатор влади.

*„Усі нечесні чиновники будуть звільнені” – заявив **владореформатор** (5-ий канал. Новини. 12.03.05) [10, 25].*

Варто зауважити, що АЛН, уміщені в словнику, віддзеркалюють дух епохи ХХІ ст., у їхній семантичній структурі закодована додаткова інформація про ставлення автора інновації (до речі, майже нефіксованого укладачами, окрім авторів художніх творів) до тих чи інших соціокультурних та політичних реалій.

Однак, на наш погляд, у словнику наявні певні недоліки:

а) завеликі контекстні зразки, які потрібно скоротити для економії т. зв. словникового простору, напр.:

Крутелик ← крут (ий)

У жаргоні – про круту людину (як правило, іронічно про тих, хто досягнув чогось за рахунок інших, не маючи на те особистих задатків).

І це спричиняє закономірний опір студентства, як “пригнобленого класу”. Сесія єднає “неформалів” із “гонимками”, “нарваних” з “ягнятами”... Добре влаштувалися “крутелики”. Раніше їх називали мажорами, а ще раніше — “позвоночниками”. Сьогодні це ті, в кого один охоронець — за плечем, другий — у джипі, а за п’ять хвилин їзди — рідний тато в офісі з “вертушкою” (ПіК, 1/04, с. 27) [10, 60];

б) повтор ілюстративного матеріалу при двох і більше реєстрових словах, див., напр. **Депутований, Докторований, Опартійнений, Оспілкований, Очленований** [10, 32, 36, 85, 86];

в) відсутність у словниковому реєстрі авторських лексичних новотворів, наявних у контекстних зразках, напр.:

Офшорник ← офшор

Особа, причетна до офшору.

*І вийшли на арену силачі: ...пірамідобудівник, світлоутримувач і ногокидач, дистриб’ютор швидкісних хлопців, страховик і **офшорник**, єдиний стильний чувак від Бріоні... (М. Матіос. Містер і місіс Ю в країні укрів, с. 36) [10, 86]. У словнику не зафіксовано лексичних новотворів *пірамідобудівник, світлоутримувач і ногокидач.**

г) відсутність граматичної кваліфікації новотворів.

Попри зазначені недоліки, завдяки аналізованому словникові до наукового й культурологічного обігу введено „найсвіжіший” фактичний матеріал для подальших різноаспектних мовознавчих досліджень не лише в галузі оказіональної номінації та словотвору, а й лінгвостилістики, історії української мови тощо.

4. „Словник нових іменників – назв особи” К. В. Брітікової (Донецьк, 2007) є спробою наукового опису частини АЛН на позначення назв особи. У словнику, як зазначає дослідниця, „ставилася мета не лише дати тлумачення новотворів, а й показати способи їхнього творення, стилістичні особливості” [2, 230]. За необхідності К. В. Брітікова подає додаткову інформацію про походження й значення словотвірних компонентів, напр.:

ДЧЕНКО, -а, ч. Тут: Людина, яка приїхала в місто із села з метою досягнути успіху в чомусь. Степан Радченко – головний герой роману В. Підмогильного „Місто”. *Розміряний Остап дивився із-за вбогенької гуртожитської штори на позіхаючи нічне місто, яке і не пам’ятало, скільки перебачило і перемолло за довгий вік таких агресивних степанорадченків* (Процюк, с. 162) [2, 303].

Як бачимо, структурними компонентами словникових статей вищеаналізованих лексикографічних праць є: реєстрове слово (у традиційній для частини мови початковій формі), граматична класифікація новотвору (окрім словника А. та С. Нелюбів), ілюстративний матеріал із позначенням у цитаті новотвором, паспортизація та інші компоненти (залежно від мети словника).

Варто зауважити, що новотвори до аналізованих праць добиралися методом суцільної вибірки переважно зі ЗМІ, розмовного мовлення, рідше – художніх текстів; не передбачалася фіксація прізвища журналіста, телеведучого чи пересічного дописувача газети, який створив інновацію. У словнику Ж. В. Колоїз та в деяких словникових статтях лексикографічної праці А. та С. Нелюбів зазначається автор новотвору, проте відсутня конкретизована паспортизація. У подальшому в аналогічних працях укладачам слід звертати увагу на опис лексико-граматичних характеристик новотворів, тлумачення семантики інновацій тощо. Г. М. Вокальчук, яка здійснила спробу детального аналізу неологічних словників, зазначає, що накопичений матеріал в галузі української письменницької лексикографії „дозволяє порушити питання про створення академічних словників

авторських неологізмів видатних українських письменників і – надалі – загального повного словника авторських неологізмів в українській літературі ХХ століття” [3, 55].

Досі в українській індивідуально-авторській неографії немає тлумачного словника АЛН, засвідчених у творчості одного письменника чи літературного угруповання загалом.

Нами було здійснено спробу укласти тлумачний словник АЛН поетів Рівненщини середини ХХ – початку ХХІ ст., метою якого є фіксація в алфавітному порядку АЛН із відповідною граматичною кваліфікацією та тлумачення їхньої семантики з використанням відповідних лексикографічних засад. Актуальність цієї праці вбачаємо у посиленні інтересу до літератури рідного краю та української літератури загалом, також вона допоможе визначити мовні та позамовні чинники, які впливають на авторську словотворчість і літературний процес Рівненщини згадуваного хронологічного проміжку, та з’ясувати семантичні особливості АЛН поетів регіону.

Під час роботи над словником виникали різноманітні труднощі лексикографічного опису АЛН, із-поміж яких – інтерпретація значення юкстапозитів, яка вимагає від укладача детального з’ясування семантики означуваного й означувального слова, урахування контекстного оточення новотвору.

У згадуваній лексикографічній праці в АЛН-юкстапозитах тлумачилося лише означуване слово (незважаючи на його позицію) через відповідні зв’язки зі стрижневим компонентом, напр.: - **рево**, с. р. Дерево з покрученими гілками. *Де каліки-дерева / намарно націлились в небо...* (Б. Боровець); - **нець**, ч. р. Дрізд, який живиться горобиною. *Прощальну сонату / солодкого літа / мінорно виводять / дрозди-горобинці* (С. Бабій).

Деякі юкстапозити, ужиті переважно в переносному значенні, інтерпретувалися відповідно до мовного оточення через семантичні зв’язки з

контекстом, напр.: **дниця-ртуть**, ж. р. *перен.* Венозна кров. *І рушаються гори, і дробиться кремій, / А вени наповнила зрадниця-ртуть* (Б. Боровець).

Прикладкові сполуки синонімічного типу тлумачилися через відповідні узуальні слова семантично тотожні (або близькі): **га-брат**, ч. р. Друг, товариш, побратим. *Згубив в боях / Колег-братів, / Та не зачах / Юнацький спів...* (І. Пащук); - **сть**, ж. р. Несподівана біда; неприємності. *Треба діток рятувати / від кривди-напасті...* (В. Попенко).

Суперечливими з логічного погляду є випадки інтерпретації юкстапозитів, що поєднують у собі антонімічні компоненти або побудовані на основі антитези чи оксиморону, пор.: - **р**, ч. р. Жебрак, який є (був) власником багатства (або ж моральних цінностей), що оцінюються в мільйон. *Щоб на росяні світанки свідомості / не впало жалкування за зробленим і мовленим, / як тому сьогоднішньому жебракові-мільйонерові...; *І так соромно тому жебракові-мільйонеру...* (В. Кучерук).*

Багатокомпонентні юкстапозитні утворення тлумачилися через слово, яке в контексті можна вважати стрижневим, ураховуючи семантичні відтінки значень складників прикладкової сполуки, напр.: - - **ля**, ж. р. Висока хвиля з гребінчастим верхом. *Море здіймає бурю: / В піні, неначе в милі, / Чорні, зелені, бурі / Гребені-гори-хвилі...* (С. Мейта).

Отже, інтерпретація значення АЛН є складною лінгвістичною проблемою, проте з її допомогою можна з'ясувати точне семантичне наповнення АЛН, його необхідність у мовному розвитку, що визначить подальшу долю інновації.

Пропонуємо фрагмент тлумачного словника авторських лексичних субстантивів сучасних поетів Рівненщини середини ХХ – поч. ХХІ ст.:

нша, **-і**, ж. р. Корінна жителька країни або місцевості. *...Тутейші аборигенші так дивно зовуться – „гейші”.* (Ірван:55)

- , ч. р. Тато, який платить аліменти. *Ви у боргах, як у бігах / Від діток аліментник-тато...* (МПш1:46)

Амор ль, -і, ж. р. Протилежність моралі. *Благословляю віще беззаконня – / Святу, високу, яру амораль*. (АКр2:26)

Ант на-ріг, ч. р. Ріг у вигляді антени. *Антенами-рогами / лось колише, / немов обмацує / космічний світ*. (ПВ:20)

-я, с. р. Протилежність буттю. *...Полину я над сивими світами / В антибуття таїнне неземне*. (СПраск1:62)

Антр пос, -а, ч. р. Людина, яка створила світ. *Не було ще культу і застою, / Ще антропос Бога не створив...* (АКр:12)

Ап стол-м ченик, ч. р. *перен*. Апостол, який переніс муки, випробування. *...Стоять недосяжні, постріяні / Апостоли-мученики...* (Бабій2:70)

Арт ст-маст к, ч. р. Умілий і досвідчений у своїй діяльності артист. *Отож, бувало, / Покаже дикобразину / Таку – / Не перейнять / Артисту-мастаку...* (ВГр2:81)

-грім, ч. р. *перен*. Атом, який переміщається зі швидкістю звуку (грому). *Не візьме мул і не затруять стоки, / І атом-грім не випалить очей...* (Бабій3:138)

Отже, українська письменницька лексикографія ХХІ століття поповнилася тлумачними словниками індивідуально-авторських новотворів, виокремившись в окрему науку про створення словників авторських лексичних новотворів – індивідуально-авторську неографію. Проте досі ця галузь словництва потребує нових типів тлумачних словників, спрямованих не тільки на збільшення реєстру, а й на вдосконалення та оновлення лексикографічного опису, зокрема з орієнтацією на словник активного типу. Перспективним, на наш погляд, є укладання тематичних тлумачних словників, словників із розміщенням новотворів за словотвірними гніздами, тлумачних словників асоціативного характеру, нестандартними будуть двомовні словники новотворів для поліпшення роботи перекладачам тощо.

Література:

1. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори Василя Барки: (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти) / Н. А. Адах ; за ред. Г. М. Вокальчук. – Рівне : Видавництво Олега Зеня, 2007. – 136 с.
2. Брітікова К. В. Словник нових іменників – назв особи / К. В. Брітікова // Узуальне та оказіональне в інноваціях сучасної української мови : тенденції оновлення лексико-словотвірної категорії назв особи : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Брітікова Катерина В'ячеславівна. – Донецьк, 2007. – С. 231–305.
3. Вокальчук Г. Етапи становлення й розвитку українського авторського словникарства. Особливості лексикографічної фіксації новотворів / Г. Вокальчук // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. „Регіональний” словник поетичних неолексем (Рівненщина) / [відп. ред. Г. М. Вокальчук ; вид. 2-е, випр. і доп.]. – Острого : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2008. – С. 5–57. – (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 1).
4. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських лексичних новотворів Миколи Вінграновського / Г. М. Вокальчук, А. І. Браун // Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський : [збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острого : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2010. – С. 121–138. (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія”. Вип. 3).
5. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : РДГУ, 2004. – С. 94–492.
6. Вокальчук Г. М. Словник лексичних новотворів Михайля Семенка / Г. М. Вокальчук // Вокальчук Г. М. „Я – беззразковості поет” (словотворчість Михайля Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – С. 141–176.
7. Дергач Д. Словник онімів українських мас-медіа / Дмитро Дергач ; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2009. – 175 с.
8. Київські неокласики: словотворчість / Н. В. Гаврилюк ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2009. – 216 с. (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 2).
9. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник оказіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ „ЯВВА”, 2003. – 168 с.
10. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : [словник] / А. Нелюба, С. Нелюба. – Харків : Майдан, 2007. – 144 с.
11. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. Л. В. Оліфіренко]. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.
12. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
13. Цапук І. В. Короткий словник авторських лексичних новотворів Ліни Костенко / І. В. Цапук // Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський : [збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острого : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2010. – С. 106–121. (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія”. Вип. 3).